

DOMOVINSKI RAT – RATNA ISKUSTVA ŽENA

Sanja Stanić *, Katarina Mravak **

UDK: 355-055.2(497.5)“1991/1995”
316:316.663-055.2(497.5)“1991/1995”
355:303.62-055.2(497.5)“1991/1995”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 29.III.2012.

Prihvaćeno: 4.IX.2012.

Sažetak

Kao direktne ili indirektno sudionice žene su osjetile svu težinu Domovinskog rata. U manjini kao braniteljice, žene su rat proživjele kao supruge, majke, prognanice, zatočenice, potpora ili angažirane na prikupljanju pomoći. Uloga žena u ratu često se minorizira i svodi na pasivnu kategoriju civilnog stanovništva. Temeljni cilj rada je, metodom polustrukturiranog intervjua, u okviru kvalitativnog metodološkog pristupa, otkriti i razumjeti iskustva, doživljaje i uloge žena u Domovinskom ratu. Istraživanje je provedeno 2011. godine, na području Splitsko-dalmatinske županije. Uzorak je odabran sukladno istraživačkim ciljevima, pri čemu je korišteno lančano uzorkovanje. Ova metoda polučila je osam kazivačica. Dobiveni podaci su obrađeni deskriptivno. Rezultati pokazuju kako percepciju rata primarno oblikuje psihološko načelo, a potom povijesni i politički činitelji. Negativne emocije proizlaze iz obuhvatnog ratnog uništenja. U iskustvima žena rat se pojavljuje kao destruktivni i dezintegrativni događaj s teškim posljedicama na pojedinca i njegov socijalni okoliš. U tom značenju rat uzrokuje dramatične promjene u obiteljskom životu, te se pojavljuje kao mehanizam izolacije i isključivanja. Rat ima i integrativno značenje kao motiv za solidarnost i suradnju na pružanju pomoći. Žene u ratu imaju široki spektar uloga i aktivnosti. U socijalnom i individualnom kaosu rata pokušavaju povratiti ravnotežu i rekonstruirati svoje i tuđe živote. Značajna determinanta oprosta je težina osobnog ratnog iskustva. Ratni doživljaji se težinom svojih posljedica nastavljaju u mirnodopskom razdoblju i nakon desetljeća i pol toliko su intenzivni da nadvladavaju vjerska uvjerenja.

Ključne riječi: Domovinski rat, žene, percepcija rata, značenja rata, život u ratu, oprost i pomirenje

Kada se tehnološka dostignuća modernog rata usmjere na civile, dom postaje bojišnica.

(Sayre Sheldon: *Her War Story*, 1999.:X)

* Dr. sc. Sanja Stanić (sstanic@ffst.hr) docentica je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu.

** Katarina Mravak (katmra@ffst.hr) studentica je diplomskog studija sociologije na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu.

UVOD

Prema podacima *Hrvatskog memorijalno dokumentacijskog centra Domovinskog rata*, 1995. godine, pod oružjem je bilo 200.000 hrvatskih vojnika. Tijekom Domovinskog rata poginulo je 8147 branitelja i 6605 civila (Živić, 2005.: 128). U pogledu broja žena sudionica Domovinskog rata, podaci se razlikuju. Prema jednim izvorima, u Domovinskom ratu je sudjelovalo 14.443 žene, kao aktivne pripadnice hrvatskih oružanih postrojbi, kao pripadnice pričuvnog sastava ili narodne zaštite. Među njima je 766 poginulih i 1973 ranjene pripadnice OSRH, danas s lakšim ili težim tjelesnim invaliditetom (Dukić, 2002.). S druge strane, postoje podaci koji govore o 23.080 sudionica, što bi iznosilo pet posto od ukupnog broja branitelja. Samo u obrani Vukovara sudjelovalo je 400 žena, 127 je poginulih, dok je 1113 trajnih invalida.¹ Međutim, bez obzira na značaj navedenih podataka o aktivnom sudioništvu žena u oružanim sukobima, ne smatramo ih jedinim i ključnim pokazateljem angažmana žena u Domovinskom ratu. Naime, imajući u vidu prostornu i populacijsku sveobuhvatnost suvremenog rata, što je u Domovinskom ratu prepoznatljivo u činjenici da je „rat protiv Republike Hrvatske bio u prvom redu rat za zemlju i rat protiv hrvatskog naroda“ (Marijan, 2008.: 63), skloniji smo smatrati kako su sve žene u Hrvatskoj sudionice Domovinskog rata. Sukladna tome je i naša orijentacija u ovom radu, u kojem se bavimo različitim i specifičnim načinima učešća žena u ratu, a na temelju njihovih iskustava, doživljaja i priča, bilo da su direktno sudjelovale u oružanim sukobima, ili su, kao civilno stanovništvo, bile izložene neizravnim ratnim djelovanjima. Njihova iskustva, još uvijek vrlo živa i nakon gotovo dva desetljeća, otkrivaju nam samo neka od mnogih lica rata; ona viđena očima žena.

RAT I ŽENE

U pogledu sociološkog pristupa ratu može se kazati kako, unatoč iznimnoj socijalnoj relevanciji kao i velikoj, stalno rastućoj incidenciji ratova, sociologija ratu nije posvetila odgovarajuću pozornost (Žunec, 1998.: 17-18). Klasična se sociologija nije detaljnije bavila problematikom rata i vojske, te ove teme u sociologiju ulaze relativno kasno i ostaju rubne, pa i posve minorne (Fanuko, 1998.: 7).² Pored toga, veliki broj teorija više je urodio neslaganjima i raspravama, a manje prihvaćenim odgovorima (Kiser, 2000.: 3241-3245). Međutim, unatoč marginaliziranosti rata u sociološkoj misli, mogu se izvesti temeljne socijalne odrednice, prema kojima je rat za društvene mislioce iznimna faza socijalnog života, fenomen koji prekida temelj-

¹ Prema izjavi Zorana Komara, tadašnjeg državnog tajnika u Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, na otvaranju Okruglog stola: Uloga braniteljica u Domovinskom ratu, Vukovar, 21.10.2011.; <http://www.vecernji.hr/regije/u-domovinskom-ratu-aktivno-sudjelovalo-23-080-zena-clanak-338806>.

² A. Štulhofer i D. Matić 1991., ukazuju na tzv. „crnu rupu“ hrvatske sociologije, mraka iz kojeg se nije pomolilo upozorenje o nadolazećoj ratnoj katastrofi. Relativno razvijenu znanstvenu disciplinu, prema ovim autorima, iz vedra neba pogodila je najkrupnija i najtragičnija kriza njezinog predmeta (1992.: 63).

ne socijalne obrasce. U tom pogledu nema bitnih razlika između funkcionalista i marksista. Rat je prepoznat kao socijalna aktivnost (Shaw, 1988.).³ Unutar općeg određenja rata kao urušavanja ili nemogućnosti funkcioniranja društvene strukture podrazumijeva se njegovo destruktivno djelovanje na makro razini, konkretno kao materijalne štete u resursima, infrastrukturi, komunikacijama, u institucijama društva, te kao žrtve u populaciji. Istodobno, razorni efekti rata evidentni su i na mikro razini, kao destrukcija pojedinca, njegove socijalne, fizičke i psihološke strukture s trenutačnim i odgođenim posljedicama.⁴

Kada je riječ o opsežnom destruktivnom djelovanju suvremenog rata, ključnu ulogu imaju mogućnosti djelovanja najmodernijeg naoružanja, čiji je domet prostorno i populacijski gotovo neograničen. Naime, „suvremena sredstva ratovanja brišu granice između fronte i pozadine pretvarajući cijelu zemlju u potencijalno bojište“ (Kulenović, 1992.: 105). Stoga u postmodernim ratovima učinci i posljedice nisu ograničeni samo na direktne sudionike u oružanim sukobima, već i na one neizravno uključene i udaljene od ratnih djelovanja. Riječima Z. Baumana, značenje sigurnosti i skloništa što su ga prostor i teritorij imali u ratovima u prošlosti danas je sasvim izgubljeno, što za posljedicu ima sveopću ugroženost (2002.: 81-83). Prostorna neograničenost i sveobuhvatnost rata podrazumijeva primarno ugroženost civilnog stanovništva, žena i djece, za koje se procjenjuje da u suvremenim oružanim konfliktima čine 90 posto žrtava.⁵

Unatoč tome što su općenito manje angažirane kao borci u oružanim sukobima, u društvima zahvaćenim ratom žene su ugrožene uništenjem okruženja i infrastrukture, one se brinu za održanje doma i obitelj, zbrinjavaju ranjenike, te se susreću sa seksualnim nasiljem, koje se ponekad koristi i kako bi se postigli vojni ili politički ciljevi. Takva uloga žena u ratu specifičnost je ratova koji su se vodili na području bivše Jugoslavije. Prema I. Milojević, ratovi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Kosovu, sveli su žene ne samo na nevine žrtve, nego i na vojne ciljeve. Bez obzira na njihovo obrazovanje, prihod ili socio-ekonomske značajke prije rata, one su imale status koji ih je štiti od patrijarhalnog pritiska. U ratu one postaju samo „žene“ i mete neopisivih i stravičnih zločina. U ratovima, sva postignuća koja su žene prije ostvarile na postizanju jednakosti, sasvim nestaju“ (2003.: 32).

³ Detaljnije o teorijskom pristupu ratu: S. Stanić i A. Kutleša (2008.) „Rat i okoliš“ *Polemos* 11(21): 11-31.

⁴ Istraživanje provedeno u BiH, na reprezentativnom uzorku 3313 ispitanika pokazalo je kako direktna ratna iskustva imaju dugoročni traumatski efekt na značajan broj stanovnika. Direktna iskustva rata imaju značajan utjecaj na poremećaje povezane s ratom, čak i nakon devet godina, dok indirektna ratna iskustva ne pokazuju značajni utjecaj. Bračni status slabije podiže ratom povezani stres. Ispitanice su u istraživanju izrazile značajno više stresa povezanog s ratom nego muškarci, naime vjerojatnost da se visok stupanj stresa vezanog uz rat povezuje uz žene je gotovo 50 % veći za žene nego za muškarce (Ringdal et al., 2008.).

⁵ Statistike stradanja civila u ratovima potvrđuju navedene teze. U Prvom svjetskom ratu među ukupnim žrtvama bilo je 1,5% civila, taj se postotak u Drugom svjetskom ratu povećao na 75%. Računa se da su u ratovima 20. stoljeća 90% žrtava civila među kojima većinu čine djeca i žene (Sheldon, 1999.: X).

Uloge muškaraca i žena bile su različite u ratovima u povijesti, a razlikuju se i u suvremenima, stoga rodna određenost rata nije nikakva novina. Dapače, spolna podjela rada u vojsci često je formaliziranija i kruća negoli u civilnom sektoru (Yuvall-Davis, 2004.: 121). Rat se uobičajeno percipira kao „muški posao“, dok su žene rijetko u fokusu rasprave o borbenosti, izuzev kao žrtve. Kao takve, žene su smatrane pasivnim objektima ratnih instikata muškaraca. O njihovoj prirodi govori se kao o miroljubivoj, za razliku od borbenosti muškaraca (Herrmann i Palmieri, 2010.: 20). Rat kao rodno određen prepoznatljiv je čak i u literaturi i pisanju o ratu. Premda su žene odavno pisale o ratu, ratna literatura se još uvijek promatra kao ekskluzivno muško područje. Prema S. P. Sheldon, razlog je u definiciji: literatura o ratu tradicionalno govori o *biti u ratu*, preciznije, o sudjelovanju u bitkama. Ograničujući literaturu o ratu na aktualne sukobe, muškarci su proglasili rat svojim predmetom (1999.: X).

Međutim, unutar uniformnog obrasca koji povezuje muškarce s borbenim aktivnostima u svakom društvu koje vodi ratove, ipak postoje određene varijacije. Tako se uloge žena u ratu značajno razlikuju od kulture do kulture, uključujući uloge podrške, u psihološkom ratu, kao mirotvorke i slično. Također, premda uloge muškaraca pokazuju manju kulturalnu različitost, društva konstruiraju norme maskuliniteta u ratu na različite načine. Premda su se promjene dogodile i u sadašnjim sustavima rodni karakter rata je čvrst. Od oko 23 milijuna vojnika, 97 posto je muškaraca. U samo šest država svijeta žene čine više od pet posto oružanih snaga, a većina njih je u tradicionalnim ženskim ulogama poput daktilografa i medicinskih sestara. Borbene jedinice u državama svijeta uključuju nekoliko milijuna vojnika, od kojih je 99,9 posto muškaraca. Rat je duboko ukorijenjen u ljudskom iskustvu, a uloge rodova u ratu su stalne; muškarcima pripada uloga potencijalnih boraca, čak i u miroljubivim društvima (Goldstein, 2001.: 10-11).

Danas se žene aktivno uključuju u oružane konflikte diljem svijeta. Autori se slažu kako je prekretnica u angažmanu žena u ratu bio Drugi svjetski rat, od kada one sve više sudjeluju u ratnim sukobima bilo kao podrška ili kao borci (Lindsey, 2000.: 561). Drugi svjetski rat, ne samo da je rezultirao „feminizacijom“ oružanih snaga, nego je označio i značajan porast žena boraca. Primjerice, veliki broj žena pridružio se Sovjetskoj armiji, a procjene govore o oko milijun žena vojnika, što je bilo osam posto ukupnih oružanih snaga. Polovina njih služila je na fronti u poslovima podrške ili u borbama. Žene su u Drugom svjetskom ratu masovno sudjelovale u pokretima otpora i oružanim sukobima u Italiji i Jugoslaviji (Herrmann i Palmieri, 2010.: 22-23).⁶ Do 20. stoljeća, redefiniranje bitke i ekspanzija teritorija rata, uvjetovali su sve veće uključivanje žena u rat, znatnije negoli ikada prije u povijesti. Žene danas aktivno sudjeluju u ratu jer više nema oznake gdje se rat događa, a gdje ne, gdje počinje i gdje završava (Sheldon, 1999.: X).

Korisno je spomenuti kategorizaciju uloga žena u ratu. Prema I. Herrmann i D. Palmieri (2010.), žene su angažirane u oružanim sukobima, gdje su manje zastu-

⁶ Spominju se i ranija sudjelovanja žena u borbama. Primjerice, u ruskoj vojsci za vrijeme Prvog svjetskog rata, postojao je odred žena vojnika pod imenom „Bataljun smrti“, koji je brojio 2000 žena, koje su ratovala u Njemačkoj.

pljene. Na drugom mjestu su neizravne, ali ne manje važne uloge zapošljavanja u ratnoj industriji, što je doseglo vrhunac u Drugom svjetskom ratu u SAD-u. Žene rade u tzv. *home front*, pomoćnim korpusima u kojima obavljaju poslove administracije, snabdijevanja, komunikacije, održavanja vozila, nadzora i pasivne obrane. Također, žene su medicinske sestre, sudjeluju u propagandnim aktivnostima rata, te su angažirane u humanitarnom radu. Osim uloge žena vojnika i žena u ratnim okolnostima, na trećem su mjestu žene kao žrtve rata.⁷

METODOLOŠKI PRISTUP

Kao direktne ili indirektne sudionice žene su osjetile svu težinu Domovinskog rata. U manjini kao braniteljice, žene su većinom rat proživljavale kao civilno stanovništvo, kao supruge, majke, prognanice, zatočenice, potpora ili angažirane na prikupljanju pomoći. Uloga žena u ratu često se minorizira, o čemu svjedoči i slabija istraženost ovoga problema.

Temeljni cilj rada je, na temelju izjava i tvrdnji kazivačica, otkriti i razumjeti njihova iskustva, doživljaje i uloge u Domovinskom ratu. Posebni ciljevi su (a) otkriti percepciju rata; (b) otkriti značenje i posljedice rata; (c) saznati o životu žena u ratu; (d) ispitati spremnost za oprost i pomirenje.

Zbog osjetljivosti istraživnog problema, kao i mikro razine istraživanja, odabran je kvalitativni metodološki pristup. Temeljna obilježja ovog pristupa su razumijevanje, otkriće, realnost kao subjektivan i višestruk doživljaj, interakcija istraživača s realnošću, fokus na značenju kazivača, razvoj empatije, induktivna analiza itd. Prema inicijalnoj definiciji, kvalitativno istraživanje postavlja istraživača u svijet. Sastoji se od setova interpretativnih, materijalnih praksi koje čine svijet vidljivim. Te prakse transformiraju svijet pretvarajući ga u niz reprezentacija uključujući bilješke s terena, intervju, konverzacije, fotografije, snimanje. Kvalitativno istraživanje uključuje interpretativni, naturalistički pristup svijetu. To znači da kvalitativni istraživači proučavaju stvari u njihovom prirodnom okruženju, nastojeći im dati smisao ili interpretirati fenomene u smislu značenja koja im daju ljudi (Denzin i Lincoln, 2005.: 3).

Unutar kvalitativne metodologije korišten je polustrukturirani intervju. Odabir ove metode rukovođen je njenom visokom fleksibilnošću, te mogućnošću da intervjuer, mimo utvrđenih pitanja, sazna i druge informacije od ispitanika. Naime, polustrukturirani intervju gotovo da i nije vođen; sugovornika se pušta govoriti kako

⁷ Sličnu kategorizaciju daje i C. Lindsey, koja razdvaja ulogu žena u ratu na žene koje sudjeluju u neprijateljstvima, te ne manje važne funkcije kao civilne populacije. Kao civilno stanovništvo one su moralna i psihička podrška muškarcima u vojnim operacijama, izložene su efektima borbi, nedostatku hrane i drugih osnovnih potreština, na njima je odgovornost za djecu i starije. U ratu žene postaju žrtve seksualnog nasilja, podnose težinu rata kao nestale osobe i udovice, susreću se s borbom za snabdijevanje i preživljavanje te s traumama i neznanjem što se dogodilo njihovim najbližima. Nakon rata one održavaju obitelj i žive za svoju djecu. Na koncu, posebni problemi i rizici povezani su s prognaništvom i izbjeglištvom žena, a posebice za trudnice, majke male djece i starije (2000.: 561-572).

bi se oslobodio formalnih, sadržajnih i psiholoških ograničenja. Intervjuer se služi popisom tema (*interview guide*), ali je slobodan u postavljanju pitanja i određivanju njihovog redosljeda, što može prilagođavati situaciji.⁸ Također je u mogućnosti uključiti se u razgovor i izraziti svoje mišljenje kako bi ohrabrio ispitanika, ili ga naveo na određeni problem (Fielding, 1993.: 135-136). Dodatno, ovaj tip intervju osigurava sudionicima u istraživanju da spontano izraze vlastite misli, vlastitim riječima, uz bogatstvo izraza. Diskurzivan format omogućuje sugovornicima oblikovanje odgovora vlastitim riječima, te da, po vlastitom nahođenju, idu u dubinu i širinu (Leonard, 2003.: 166-167).

Sukladno specifičnosti kvalitativne analize o uzorku je pravilnije govoriti kao o izboru istraživača da u proces istraživanja uključi pojedince ili grupe za koje pretpostavlja da će pružiti informacije o problemu ili pojavi koju želi istraživati (Mesec prema Jeđud i Novak, 2006.: 83). S obzirom na to da generalizacija zaključaka nije imperativ kvalitativnog istraživanja, uzorak je izabran u skladu s određenim kriterijima kvalitativnog istraživanja i istraživača. Rukovodeći se ciljevima istraživanja, što su otkrića različitosti iskustava, doživljaja i uloga žena u Domovinskom ratu, kriterij odabira je pretpostavljao da pojedina sudionica svjedoči o ratu s posebnog aspekta, kao supruga, majka, pripadnica nacionalne manjine, vojne postrojbe, zdravstvena djelatnica, zatočenica, prognanica, aktivistica.

U izboru sudionica, imajući u vidu njene prednosti i nedostatke, korištena je metoda lančanog uzorkovanja, tzv. snježna gruda.⁹ Odabir ove metode motiviran je njenom prikladnošću u kvalitativnim istraživanjima, posebice kada je fokus istraživanja osjetljive prirode, te kada su u pitanju osobne teme. Prema Colemanu, radi se o metodi dizajniranoj za sociološka istraživanja koja omogućuje uzorkovanje izvornih interaktivnih jedinki (Biernacki, Waldorf, 1981.: 141). Procijenjeno je kako će se u istraživanju pokazati vrijednosti ove metode, kao što je rješavanje problema pronalaženja sudionica, brojana nedostatnost sugovornica, te povjerenje što ga pretpostavlja uspostavljanje kontakta (Heaton, 2003.: 276). S druge strane, bilo je jasno kako, budući da sudionice nisu nasumice izabrane, nego je njihov odabir ovisio

⁸ U dizajniranju vodiča intervju poslužio je napatuk N. Fieldinga (1993.: 142-143). Protokol se sastojao iz četiri dijela. Uvodni dio sadržavao je podatke o intervjueru (prezime i ime), intervjuu (redni broj, mjesto i vrijeme održavanja, trajanje), obrazloženje cilja istraživanja uz osiguranje anonimnosti sudjelovanja. Drugi dio je sadržavao podatke o sugovornici (pseudonim, socio-ekonomska obilježja). Središnji dio je činila tema *Sjećanje na Domovinski rat*, koja je razrađena malim brojem široko postavljenih pitanja, koja su omogućavala opsežne odgovore. Sukladno postavljenim ciljevima, tema je obuhvaćena pitanjima: *Kako danas gledate na Domovinski rat?*, *Opišite svoj život u ratu?*, *Opišite događaj koji Vam se urezao u sjećanje?*, *Osjećate li danas posljedice rata?*, *Možete li se pomiriti i oprostiti za učinjeno?* U okviru određenih pitanja intervjuer je, ovisno o tijeku razgovora, imao slobodu prilagoditi istraživački instrument pojedinoj sudionici. Završni dio protokola rezerviran je za primjedbu o intervjuu ili bilješku o sugovorniku

⁹ U svojoj najjednostavnijoj formulaciji *snowball* uzorkovanje sastoji se od pronalaženja ispitanika koji upućuju istraživače na druge ispitanike (Heaton, 2003.: 275). *Snowball* uzorkovanje može se jednostavno objasniti kao tehnika pronalaženja subjekta istraživanja. Jedan subjekt upućuje istraživača na drugi subjekt, a taj drugi na trećega, i tako dalje (Vogt prema Heaton, 2003.: 275).

o subjektivnom izboru prvotnih ispitanika, *snowball* uzorak neće omogućiti generalizacije na bilo kojoj razini (Griffiths et al. prema Heaton, 2003.: 277). Odabrana metoda uzorkovanja polučila je osam sudionica u istraživanju.

Etička načela kojima se rukovodilo istraživanje su ponajprije dobrovoljnost sudjelovanja, mogućnost izbora, transparentnost, iskrenost i anonimnost. Istraživači su bili svjesni osjetljivosti istraživane teme i težine postavljenih pitanja, te mogućih etičkih dilema koje mogu proizaći iz ovakvog istraživanja. Naime, intervju se obično poistovjećuje s povjerljivošću, informiranim pristankom i privatnošću, ali i s otvaranjem „starih rana“ te dijeljenjem tajni. Tako intervju predstavlja nove rizike i za istraživače i za sudionike (Orb, Eisenhauer, Wynaden, 2001.: 94).

Istraživanje je provedeno 2011. godine u Splitsko-dalmatinskoj županiji. U vrijeme realizacije istraživanja sudionice u istraživanju su bile nastanjene ili su boravile u ovoj županiji, međutim, dio njih rat je proživio u drugim dijelovima Hrvatske. Zbog etičkih razloga imena mjesta njihova ratnog iskustva u ovom radu namjerno su izostavljena.

U prosjeku intervjui su bili u trajanju od jednog sata te su polučili bogatstvo podataka o tome kako nasilje i destrukcija rata uokviruju individualnu percepciju i iskustvo. Empirijska građa analizirana je deskriptivno, sažimanjem, strukturiranjem, razumijevanjem i tumačenjem, kao etapama kvalitativne analize (Jeđud i Novak, 2006.: 84).

PRIKAZ ISTRAŽIVAČKIH NALAZA

Riječ žena često je iskorištavana, često zloupotrebjavana, izvrtana, tumačena...

S jedne strane žene su bile prave žrtve specifične ratne strategije, s druge ta se žrtva koristila kao „slučaj“, kao oružje u ratnoj propagandi, što je od njih pravilo dvostruke žrtve.

Malo je, međutim, onih koji su pažljivo slušali što im žene govore i koji su vjerno zapisivali i promovirali njihove riječi (Vušković i Trifunović, 2007.: 9).

Socio-ekonomska obilježja kazivačica

Sudionice u istraživanju su srednje do starije životne dobi, podrijetlom iz grada i manjih mjesta, različite obrazovne razine i zanimanja. U pogledu radnog statusa, većina njih nije radno aktivna. Prema nacionalnoj pripadnosti, izuzev jedne pripadnice srpske nacionalne manjine, kazivačice su se izjasnile kao Hrvatice. Što se tiče stranačke pripadnosti, one su neopredijeljene ili desne orijentacije. Sve su kazivačice vjernice, a razlikuju se prema stupnju religioznosti, od čega ih je pola uvjerenih, dok ostatak njih selektivno prihvaća vjersko učenje.

Tablica 1. Sociodemografske karakteristike kazivačica

PSEUDONIM KAZIVAČICE	DOB	MJESTO ROĐENJA	RADNI STATUS	ZANIMANJE	OBRAZOVANJE	NACIONALNOST	POLIT. ORIJENTACIJA	ODNOS PREMA RELIGIJI
Mihaela	52	selo	umirovljenica	domaćica	SSS	Srпкиnja	lijeva	religiozna, ne prihvaća sve što vjera uči
Iva	62	selo	umirovljenica	ing. dizajna	VSS	Hrvatica	desna	uvjeren vjernica, prihvaća sve što vjera uči
Ana	55	otok	zaposlena	viša med. sestra	VŠS	Hrvatica	nema je	religiozna, ne prihvaća sve što vjera uči
Anđela	47	otok	domaćica	domaćica	SSS	Hrvatica	desna	uvjeren vjernica, prihvaća sve što vjera uči
Jasenska	60	grad	umirovljenica	poduzetnica	SSS	Hrvatica	desna	uvjeren vjernica, prihvaća sve što vjera uči
Petra	61	grad	umirovljenica	pravnica	VŠS	Hrvatica	nema je	uvjeren vjernica, prihvaća sve što vjera uči
Karla	60	grad	nezaposlena	slob.prof.	SSS	Hrvatica	nema je	religiozna, ne prihvaća sve što vjera uči
Vanja	49	grad	zaposlena	liječnica	VSS	Hrvatica	nema je	religiozna, ne prihvaća sve što vjera uči

Percepcija rata

U pogledu percepcije Domovinskog rata kazivačice su se pokazale homogenima. Njihovo sagledavanje rata zasnovano je na emocijama, među kojima prevladavaju osjećaji tuge, patnje i žalosti:

Karla: ... ubijanje, patnja, patnja u svakom smislu. Ljudi su patili na razne načine, bilo da su direktno uključeni u rat i ratne operacije ili su bili sudionici nevezani direktno za ratovanje ili su imali člana koji je bio na ratištu.

Vanja: Tuga, najprije tuga, pa onda to nekakvo razmišljanje je li baš tako trebalo biti... Uglavnom tuga je uvijek je prva i vodeća emocija.

Kroz emocije koje dominiraju percepcijom rata, nazire se okrutna i brutalna slika rata:

Mihaela: Stradanja nedužnih civila, progon ljudi iz njihovih domova, ubijanje bez suda i bez svjedoka jer su se našli u krivo vrijeme na krivom mjestu.

Ana: Bila sam na prvim crtama bojišnice i gledala smrti u oči. Mnogo mladih života... ugasilo se na mojim rukama. Bili su lijepi, mladi, hrabri, puni snova i ostavili su svoje živote, a da ih nisu ni započeli.

Premda je promišljanje rata obojano emocijama, dio kazivačica propituje rat u kontekstu povijesnih, ideoloških ili političkih događanja koji su ga izazvali. U tom aspektu Domovinski rat se oslikava kao nametnut, ekspanzionistički i kao sukob neravnopravnih. Na taj način o ratu razmišlja Petra, iseljenica u SAD-u. Ono što ovu kazivačicu izdvaja od ostalih je povezivanje Domovinskog rata sa slobodom nacionalnog opredjeljenja:

Petra: Srbija je napala Hrvatsku jer je htjela Veliku Srbiju. Ja bih voljela da nije bilo rata, da smo se mirno razišli, jer svaki čovjek teži za slobodom i za onim što jesi jer imaš vjeru, kulturu, svoje običaje, ono što si naslijedila i prenosiš od svojih predaka. Sad ja mogu slobodno reći da sam Hrvatica, a prije, to nam je bilo zabranjeno i bili su ljudi kažnjavani.

Ne samo u kontekstu prošlosti, dio kazivačica rat promišlja u svjetlu budućih događaja koji će uslijediti kao procesi sadašnjosti hrvatskog društva, primarno misleći ovdje negativne procese tranzicije:

Mihaela: Zašto je dozvoljena pljačka, palež i uništavanje hrvatske imovine na hrvatskom tlu od strane hrvatskih građana? Mi imamo državu, pitanje je kakva je to država, ... mi građani imamo samo dugove... još uvijek je prisutna gorčina velikog broja građana pa i sudionika Domovinskog rata na pljačku i privatizaciju, da su pojedinci iskoristili rat za osobno bogaćenje i sada se skrivaju iza neobjavljenog popisa kao "lažni branitelji". A to je sramota, velika sramota!

Značenje rata

Za razliku od ujednačene percepcije rata, za svaku od kazivačica rat je imao drugačije značenje, dok su njegove posljedice različito determinirale njihove buduće živote. Priče kazivačica jasno osvjetljavaju rat kao događaj i proces tijekom kojega se isprepliću i preklapaju socijalna i individualna povijest. Budući da je životno iskustvo svake od kazivačica jedinstveno, u okviru određenih, relevantnih socio-ekonomskih obilježja, prikazat ćemo redom izjave kazivačica o istraživanom aspektu.

Za Mihaelu, koja je Srpkinja u braku s Hrvatom, rat je značio što i za većinu pripadnika srpske nacionalnosti koji su rat proživjeli u Hrvatskoj; potpunu izolaciju od rodbine u neprijateljskoj zemlji: *Potpunog prekida komunikacija, telefona, tada interneta i mobitela nije bilo... blokada i prekid cestovnog, željezničkog i zračnog prometa, strah i neizvjesnost. Shvaćaš da su neki pripadnici naroda kome pripadam po rođenju, napali drugi s kojim dijelim sadašnjost i da se na nas koji smo ušli u miješane brakove gleda kao na moguću opasnost.* Međutim, ne samo da je ova kazivačica bila izolirana od rodbine i prijatelja u Srbiji, nego i u sredini u kojoj je proživljavala rat. Efekt takve situacije je nesigurnost, gubitak socijalnih temelja i osjećaj nepripadanja: *Nigdje više ne pripadamo. Jedni bi nas se odrekli, a drugi nas ne prihvaćaju zbog imena i prezimena.* Unatoč proteklom vremenu posljedice takve situacije Mihaela osjeća i danas: *Generirana je velika mržnja i netrpeljivost, podgrijavana medijima, a čije posljedice su i danas vidljive... jaz nesnošljivosti prema različitim. Ja kao pripadnica nacionalne manjine nikad neću biti potpuno prihvaćena od strane većine jer neki za svaki ljetni požar prozovu "lojalne Srbe", one koji su još ostali u Hrvatskoj. Među pripadnicima nacionalne manjine isto nisam prihvaćena kao njihova jer imam hrvatsko prezime, pa zbog toga mi ni oni nisu skloni. Zapravo nas nitko ne doživljava kao svoje.*

Iva je za vrijeme rata bila angažirana u udrugama na prikupljanju pomoći, tijekom čega je svjedočila mnogim, teškim sudbinama žena, posebice silovanih.¹⁰ Nekažnjena nedjela nad ženama nagnala su je da i danas radi na dokumentiranju Domovinskog rata, a posebice iskustava vezanih uz žene. Za ovu ženu ratne nepravde značile su motiv za daljnji angažman: *Ono što me potaklo je dolazak do iskaza silovanih žena u Vukovaru, kada vi zapravo imate cijelu jednu ratnu strategiju silovanja žena, u Vukovaru 1991., i o kojem se šuti već godinama. I poslije dvadeset godina je apsolutna šutnja o tome, a to se tretira kao ratni zločin. Ta djela se ne imenuju i ne kažnjavaju. A najtragičnije je što, može vas boljeti nepravda, ali dvadeset godina silovane žene se nose s tim.*

Ana je bila medicinska sestra na ratištu. Njen bivši suprug bio je pukovnik na strani JNA i sudjelovao je u napadu na grad. Ovoj ženi rat je značio uništenje obiteljskog života: *Rat je razorio moju obitelj. Naš sin, molio je svojeg oca da to ne radi jer će nastradati njegovi prijatelji iz djetinjstva, ali nije poslušao. Taj dan izgubila sam muža, nisam više nikad htjela za njega čuti. On je sad u Srbiji, nikad nije se vratio ovamo... čula sam da se ponovno oženio, ma zapravo, ne zanima me uopće... Ponosna sam na svojeg sina koji je tako žarko želio da ga otac posluša i to je obznanio cijelom svijetu. Ostao je tužan i nesretan zbog toga.*

Razorna su po obiteljski život bila ratna događanja i za Anđelu. Njen suprug otišao je na ratište, a ona je rat provela u strahu i iščekivanju, dijeleći iste brige s izbjeglicama koje je primila u svoju kuću. Nakon olakšanja kada se suprug vratio s ratišta, ova žena proživljava prave strahote, te se svim silama bori kako bi u svojoj obitelji uspostavila ravnotežu.¹¹ Anđelin suprug je počinio samoubojstvo, a cijela se situacija odrazila i na njene sinove koji su psihički oboljeli¹²: *Pravi problemi za njega, za mene, za našu djecu tek su poslije došli. Problemi i strahovi. Ona osoba koja je otišla na ratište i ona osoba koja se vratila s ratišta nije bila ista... Bio je potresen svime što je na ratištu proživio i nije se mogao adaptirati na obiteljski život. Bio je nekoliko puta na psihijatriji, pustili bi ga kući, ali stanje bi se pogoršalo, pa bi opet morao tamo. Depresija, tako su nam rekli i stres, stres... PTSP. Pokušavala*

¹⁰ Silovanje je zaseban problem žena u ratu. C. N. Niarchos (1995.) slučajeve silovanja na području bivše Jugoslavije dijeli u pet kategorija: silovanja prije izbijanja sukoba, kada su pojedinci ili manje grupe upadale u kuće koje su pripadale ciljanoj etničkoj grupi, terorizirali stanare, pljačkali, a žene grupno silovali, zatim silovanja nakon osvajanja gradova i sela, u kućama ili javno. Nadalje, žene su silovane u zarobljeništvu, u tzv. „kampovima za silovanje“, te prisiljene boraviti u bordelima da bi seksualno zadovoljavale vojnike.

¹¹ Istraživanjem je potvrđeno postojanje simptoma sekundarnog traumatskog stresa kod žena ratnih veterana koji boluju od PTSP-a. Više od trećine žena ispunilo je kriterije za sekundarni traumatski stres, te autori zaključuju kako terapija ponuđena veteranima mora uzeti u obzir i traumatiziranost njihovih obitelji (Frančičković et al., 2007.).

¹² Neosporan je učinak rata na psihosocijalni razvoj djece. U razdoblju od 1991. do 1995. godine u Hrvatskoj mnoga su djeca bila izložena izravnim ratnim djelovanjima (uzbunama, granatiranjem, bombardiranjem, itd.), a gotovo sva djeca u Hrvatskoj posrednim učincima i posljedicama rata (promjene u strukturi obitelji, produženo izbjeglištvo, itd). Prema istraživanjima, prognana i lokalna djeca pokazivala su više simptoma depresije nego djeca iste dobi prije rata u Hrvatskoj (Ajduković, 1995.: 295).

sam pomoći, sam Bog zna da jesam... imala sam strpljenja i ljubavi, ali to nije bilo dovoljno. Ništa nije pomagalo da se izliječi njegova bolesna duša. Noćne more, to je bilo najstrašnije, budio bi se okupan u znoju i vrištao po noći... Svi smo plakali i muž koji je bio depresivan i ja jer mu nisam mogla pomoći, ali i djeca koju je zanemarivao. Osjećala sam da sam izgubila muža. Bio je sve potišteniji i izgubljen za svoju obitelj. Kao ljuštura. Sinovi, obojica su pod lijekovima, često obilazim s njima psihijatriju. Nisu za nikakav rad, a otac o kojem se skrblim sve je slabiji. Sama nosim teret života cijele porodice od početka rata pa do kraja svog života.

Jasenska je prognanica koja je za vrijeme okupacije s djecom ostala u gradu. Njena priča također potvrđuje razorno djelovanje rata na obiteljski život, dok je i njen sadašnji život određen posljedicama rata. Ova žena susrela se sa strašnim iskustvom silovanja kćeri: *Suprug je bio u zarobljeništvu i vratio se razmjnom, napola mrtav. Slomljen u duši i samo je šutio o onome što je proživio. A kćerku je Crveni križ pokupio u vrlo lošem stanju... Gasili su cigarete na njenom tijelu i izivljavali se. Smjestili smo je na psihijatriju, trenutno se tamo nalazi. Bila je na nekoliko operacija kože da se saniraju ožiljci od opekotina koje ima na cijelom tijelu. Ali teže su posljedice one koje ima na psihi. Ima noćne more i strahove. Sve oko sebe smatra neprijateljima. Išla je kod prijateljice da skupa uče za ispit i došli su četnici zgrabili je i odveli jer je kćerka ustaše. Držali su je zatočenu. Mjesecima su je silovali i na njoj se izivljavali, gasili cigarete. Djelatnici Crvenog križa našli su je u jednoj napuštenoj kući.*

Petrino iskustvo, koja je iseljenica u SAD-u, govori o sasvim drugačijem značenju rata, osobito izraženom kod iseljenika. Okupljanje i suradnja ljudi u udaljenom dijelu svijeta posvjedočuje specifičan efekt rata; solidarnost i udruživanje onih koji su rat doživljavali s određene prostorne distance: *Hrvati, poznanici, svi smo se međusobno poznavali i surađivali. Okupljali smo se, razgovarali, iznosili svoja razmišljanja, stavove, brige. Na televiziji bi prenosili vijesti, razgovore, intervjue, mi smo sve to pratili.*

Karla, koja je tijekom rata bila aktivna na prikupljanju pomoći i Vanja, liječnica na ratištu, povezuju rat sa stradanjima drugih kojima su svjedočile. Njihove obitelji ostale su sačuvane, a posljedice, mada prisutne, nisu značajno narušile njihove živote. Mišljenje Vanje je reprezentativno za ovakvo značenje rata: *Ja nisam izgubila nikoga, a izgubila sam strašno puno njih koji su bili tu, koji su bili uz mene ili ja koja sam bila uz njih. Osobnog gubitka, dakle, gubitka roditelja, braće, sestara nisam imala, ali svi ti gubici, sve te smrti su zapravo dio mene.*

Život žena u ratu

Priča svake kazivačice o životu u ratu je jedinstvena, a sjećanja toliko živa kao da govore o nedavnim događajima. Kroz njihova pripovijedanja nazire se poznata, univerzalna strana rata, ali i cio spektar osobnih iskustava, viđenja i emocija. Temeљem izjava kazivačica, općenito se može kazati kako se život žena u ratu predstavlja kao mreža, u odnosu na njih neovisnih, povijesnih, socijalnih i drugih okolnosti u kojima su se zatekle, te individualnih obilježja i okolnosti, što zajedno konstruira pojedinačna iskustva i doživljaje.

Mihaelin ratni život obilježen je neimaštinom, u malom stanu s „proširenom“ obitelji: *Dvije godine s nama u stanu su boravili članovi obitelji zeta izbjeglice. Bilo nas je dvanaest, šest žena na jedan sudoper, troje male djece, tri babe, tri muškarca. Išli smo u podrum i skloništa za vrijeme zračnih uzbuna, jeli smo ručak pripremljen od konzervi iz Caritasa i čekali u redovima za crni kruh.* Unatoč teškoćama Mihaela se angažirala u akcijama gradskog kotara i Caritasa u prikupljanju potrepština za izbjeglice, prognanike i hrvatske vojnike. Međutim, u tim organizacijama se nije osjećala potrebom, što povezuje sa svojom nacionalnom pripadnosti: *Radila sam na pomoći, ali iskreno da kažem, kao pripadnik nacionalne manjine nisam se osjećala dobrodošlo u organizacijama s naglašenim hrvatskim predznakom.*

Ivina priča osvjetljava sasvim drugačije konstelacije života žena u ratu, koje izviru iz njenog aktivnog sudjelovanja u organiziranju pomoći. Otkriva se specifičan život žene u ratu; spontano udruživanje žena koje nisu direktno uključene u sukobe, ali uviđaju svu ratnu težinu i potrebitost pomaganja: *Žene su instinktivno počele, vidjele su da dečki nemaju kape pa su počele plesti kape, vidjele su da nemaju čarape pa su počele plesti čarape. Mi smo se pokušavale organizirati, to je bilo sasvim spontano organiziranje, udruživanje žena. Pokušavale smo pronaći mogućnost kako pomoći, prikupljale smo male, ali jako bitne stvari. Ja sam osobno čak i neke stvari kupila, pa sam onda, po tom kroju krojila, a žene su u mjesnoj zajednici to šivale.*

Ana, medicinska sestra na ratištu, svjedočila je borbama i strašnim prizorima tijekom i nakon bitki: *Moraš ubiti da ne bi bio ubijen. Najteže je bilo kad bi prošli tenkovi pa bi pogodili neke od boraca. Te rane su bile smrtonosne i rijetko koji borac bi preživio...* Njena priča obiluje brutalnim scenama rata: *Tisuće se znakova stopilo u jednu zaglušujuću buku. Trajalo je satima. Sakrila sam se pod jednu kamenicu i tu ostala ukočena od straha i šoka satima, a činilo mi se i danima. Kad se sve smirilo jauci ranjenika parali su tišinu i ja, kad sam se uspjela ispraviti i izvući, vidjela sam oko sebe sama tijela rasuta, kiša je još uvijek padala. Rijeka krvi posvuda. Ta mi je slika i danas u glavi.* Pored destrukcije i smrti, život na ratištu imao je i radosnih momenata druženja, pjesme i priča. Takvi događaji osnaživali su pojedince izložene ratnim strahotama i uspostavljali kakvu-takvu ravnotežu života: *Bilo je i trenutaka kada bi između dva ratišta znali napraviti veselje. Improvizirali bi pozornicu i tražili talente za pjevanje i glumu. Tako bi se uspjeli nasmijati i zabaviti da trenutno odagnamo naše tragične misli o borbama koje nas čekaju i tragičnim posljedicama.*

Anđela je za vrijeme rata bila prinuđena preuzeti ulogu „glave“ obitelji sa svim obvezama koje takva pozicija u ratu donosi sa sobom. Dok je njen suprug bio na ratištu, ona je skrbrila o djeci i bolesnom ocu, a u dom je primila izbjeglice s djecom, s kojima je dijelila sve, kako hranu, tako i težinu ratne svakodnevice, te stresne i traumatične trenutke neizvjesnosti o životima njihovih suprugova na ratištu.¹³ Njezina priča je svjedočanstvo o nesebičnosti i dijeljenju kada se nema dovoljno ni za sebe,

¹³ Istraživanje žena izbjeglica na području bivše Jugoslavije ukazalo je da radikalne promjene u rodnim ulogama, kao majke, supruge i skrbnice, uz odgovornosti i stalni strah za članove obitelji u ratnoj zoni, otežavaju razvitak uspješnih strategija preživljavanja. Centralnost socijalno konstruiranih uloga primarno kao skrbnica i onih koje pružaju emotivnu podršku, postaje glavni izvor snage u životu u izbjeglištvu (Korac, 2004.).

o malim zadovoljstvima unutar teške stvarnosti: *Kuća nam je bila puna. Uz moju familiju, kuća je bila ispunjena izbjeglicama koje su ostale bez svoje kuće i našle su utočište u našoj. Sve sam s njima dijelila. Ponekad danima nismo imale mlijeka za djecu, ali sve što smo imali i što bi dobili, a toga je bilo malo, smo podijelile i bile smo sretno. Vidiš, zadovoljavali bi se malim stvarima i bili sretni čak i u takvim uvjetima preživljavanja. Žene koje su živjele zajedno i dijelile iste brige, organizirale su se i rasporedile svoje obveze, pa i one po pitanju praćenja informacija s ratišta: Po noći bi znale upaliti svijeću i molit. U tišini. Molile smo se za poginule i za život naših boraca na fronti, a posebno za naše muževe da se sigurno vrate kućama i svojim familijama. Vidiš, imale smo dežuranja, uvijek je barem jedna bila budna i stražarila. Mijenjale bi se u dežuranju. Jedna bi dežurala, a ostale bi spremale djecu na spavanje ili prale i kuhale samo da ne propustimo vijesti s bojišta i tako opet sve ispočetka. Najteže je bilo kad je gospođa Milena, izbjeglica koja je bila smještena s troje djece u našoj kući, saznala da joj je muž teško ranjen i preminuo. Takav plač i tuga da danima nismo ništa ni kuhale ni spremale, nitko nije bio ni za šta sposoban.¹⁴*

Jasenkina priča je o životu u okupiranom gradu, a reprezentira isječak teške sudbine stanovnika grada kojega je zauzela protivnička vojska. U sjećanju ove žene oživljavaju slike kolona ljudi koji s najnužnijim stvarima napuštaju svoja ognjišta. Dok odlazi iz grada, ona susreće sestru čiji je suprug netom poginuo i koja ne želi napustiti svoju kuću. Obje žene s djecom ostaju u podrumu sestrine kuće, gdje su planirale ostati nekoliko dana, međutim, ostale su znatno duže u strahu, snalazeći se za hranu i pribjegavajući nevjerovatnim strategijama opstanka: *Osljepili smo od mraka u kojem smo danima boravili. Na početku, šapćući smo molile s djecom. Pričale događaje iz našeg djetinjstva. Bilo je siromašno, ali je bilo puno ljubavi i sretno, a ovdje naša djeca umiru zajedno s nama, a nisu ni počela samostalno živjeti. Strah za njihove mlade živote blokirao je strah za naše vlastite živote. Nije me bilo briga hoću li umrijeti ili živjeti, ali djeca, ona su morala živjeti. Bili smo izgubljeni u vremenu i prostoru, hranili se suhom hranom, pili samo vodu koja je bila pri kraju. Upali smo u stanje bezvoljnosti i malo smo u toku dana razgovarali. Najgore je počelo drugi dan od kad smo bili u podrumu, šćućureni u krpama. Treštala je muzika... vika... krikovi... i na kraju razglas - pozivali su nas na predaju, sve nas koji se kriju po kućama, jer u protivnom, ako nas nađu ubit će nas. Urlikali su: Predajte se!... Tad su djeca počela plakati, prvo jedno, a zatim svi redom. Ja sam se prepala, ako nas nađu gotovi smo,*

¹⁴ Ova ratna priča ilustrira koncept selektivnog iskustva u smislu "zaboravljanja" strašnih događaja koje pojedinac ne može kontrolirati i koncentriranje na događaje na koje, do neke mjere, može utjecati. U ratnoj situaciji u Hrvatskoj to je značilo ograničiti se na najjednostavnije i najosnovnije elemente svakidašnje rutine. Za fizičko preživljavanje, za održavanje osobnog integriteta, te za održavanje kontinuiteta zajednice, imperativ je održavanje minimuma uobičajenog ponašanja ili metaforički otoka svakodnevnih praksi gdje unatoč kaosu rata, ljudi jedu, spavaju, bude se, razgovaraju, igraju s djecom. U svjetlu rata tom nizu nezapaženih, obveznih, te često zamornih zadaća i aktivnosti dano je novo značenje te nova i iznimna ljepota. Prepoznati su kao autentična područja humanosti. Rutina nije samo izraz uobičajenosti, uobičajenost je ta koja je nužna za opstanak duha (Povrzanovic, 1993.: 145).

užasno sam se bojala... a onda sam se dosjetila tableta za spavanje... Krikovi, muzika, pucanje smjenjivali su se satima, pa danima. Izgubile smo pojam o vremenu, nismo znali ni koji je sat ni koji je dan... ništa. Strahote života u podrumu dodatno će opteretiti razulareno divljanje neprijateljskih vojnika kojemu je svjedočila: Čula sam neko komešanje pa urlike u dvorištu. Teško sam otvorila prozor i provirila kroz rešetke. Dugo sam samo gledala, a ništa nisam vidjela, zaslijepilo me danje svjetlo i bjelina snijega. Kad su mi se oči privikle ništa nisam vidjela do razbacane odjeće i stvari. Odjednom sam čula trčanje, urlikanje i tresak kapije na ulazu u dvorište. Majka s dvoje male djece utrčala je i pokušavala se zavući u pseću kućicu u dvorištu. Dvojica četnika pucala su najprije u... djecu koja su počela vrištati, pali su na snijeg. Majka je skočila na jednoga i golim rukama pokušala ga ubiti. Uхватili su je, ...dok mrtva nije klonula uz svoju mrtvu djecu. A ja sam gledala dok me sestra nije skinula s bačve nisam se mogla ni pomaknuti. Danima sam samo gledala u jednu točku bez riječi, to mi se urezalo u pamćenje... proganja me... imam noćne more...

Petra je rat proživjela u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje se angažirala u brojnim akcijama za zaustavljanje rata u Hrvatskoj i na prikupljanju pomoći koja se slala u domovinu: *...išli smo na demonstracije, pjevali "Stop the War in Croatia", davali smo novac, davali smo stvari. Išli su kontejneri preko Atlantskoga oceana. Kad je bio predsjednik Bush u Chicagu, dočekali smo ga s transparentima "Stop the War". Dosta smo novca dali političarima da se zauzmu, kongresmenima. Udaljeno iskustvo rata ova je žena približila na poseban način, načinivši svojevrstu arhivu događanja u domovini: Ja sam svaki dan gledala televiziju, snimala sam. Imam 48 kazeta po 3 sata na televiziji. I sve sam kanale pratila, najteže mi je bilo vidjeti Vukovar. Svi su se ježili na Vukovar, cijeli svijet. Svi su suosjećali s nama, najviše Irci zbog svoje situacije s Englezima, pa Amerikanci, Talijani... Svi su rekli da im je žao zbog toga što se događa. Ljudi su gledali, kako se to kaže, žive snimke. Na snimkama, jugoslavenska vojska, naoružana, a u hrvatskoj vojsci vidjela sam dijete od nekih 15-16 godina, momčić u majici, džemperu, hlačama i nosi lovačku pušku, tako njih desetak, svi u robi i lovačke puške.*

Karla je u ratu imala svoju trgovinu, a pomagala je u prikupljanju pomoći za branitelje. Na ratište je slala hranu, odjeću, lijekove i male radioprijemnike. U svoj dom je prihvatila izbjeglice među kojima je bila trudnica koja je izgubila bebu i kojoj je pomogla da se prebaci u SAD. Njezina priča je o ratnom životnom ritmu koji je određen zračnim uzbunama i boravkom u skloništima: *Djeca su morala ići u školu, pa bi nekoliko dana išli u školu, a mi smo umirale od straha, što ako bude uzbuna, gdje će se djeca skloniti, usputno do škole. Morao si ih i tješiti da je to trenutno stanje, da će to stanje brzo proći, da će oni opet početi sa svojim aktivnostima, normalnim životom samo da to što manje ostavi traume i posljedice na njihov mladi život. Boravak u skućenom prostoru skloništa otkriva važan aspekt rata u Hrvatskoj; oni koji su napadali, bili su donedavni susjedi, prijatelji, pa čak i članovi obitelji. U istom podrumu tako bi se našli i pojedinci čije su se obitelji razdvojile i čiji su članovi bili na „drugoj strani“: U podrumu bi se našli svi. Drugi dio obitelji otišao je i priklonio se drugoj strani i podržava to ubijanje i uništavanje dojučerašnjega doma. To nas je dodatno plašilo. Agresor koji je živio među nama, funkcionirao među nama, tom*

agresoru smo mi do jučer kuhali kavu i družili se, preko noći su se okrenuli protiv nas, tako da uopće, bio si cijeli konfuzan i ustrašen jer više nisi vjerovao ni samome sebe. Dojučerašnji prijatelji postaju neprijatelji, dojučerašnji supružnici razvode se i svatko ide na svoju stranu.

Vanja je na ratištu obavljala liječničke zadaće, ali i one ljudske, tješnja i razgovora, do onih najtežih, obavještavanja obitelji o poginulom branitelju: *Od zbrinjavanja rana, pa do toga da bi se ljudi psihički slomili, pa si onda sjedio, razgovarao s njima, tješio ih, pokušavao pomoći. Non-stop si budna, da te u svakom trenutku mogu pozvati, najteže mi je bilo otići kući, reći roditeljima da im je sin poginuo.* Njezina priča otkriva i specifično teške situacije žene na bojištu, u kojima se prelamaju profesionalna etika i ratne okolnosti, te koje su zahtijevale nelaka opredjeljenja. Kao liječnica, Vanja se našla u prilici da pomogne neprijateljskim vojnicima: *Pred mene je izišao vojnik Jugoslavenske narodne armije koji mi je rekao: Čujte možete li mi pomoći, imam dvoje ranjenih? Ja sam zapravo očekivala da će početi po nama pucati. Ta dva momka, poslije sam doznala, odbili su se boriti i njihovi vlastiti specijalci su pucali, jednome u glavu, drugome u nogu. Ja sam ih stavila u auto, odvela sam ih u bolnicu, zbrinula, napravila sve... Ja sam najprije doktor, pa onda čovjek i kraj mene neće nitko umrijeti, pa niti neprijateljski vojnik.* Vanja je pokazala hrabrost ukazujući na nepravilnosti koje je uočila na ratištu, međutim, nije naišla na odobravanje, ogorčena, odbila je daljnja napredovanja: *Nestajali su narkotici. Rekla sam da neke stvari treba staviti na svoje mjesto, jer ako nestaju narkotici onda netko treba za te stvari odgovarati. Nisam se određenim strukturama zbog toga sviđala.*

Pitanje oprosta i pomirenja

Oprost možemo definirati kao proces u kojem se žrtva, odnosno povrijeđena osoba odriče srdžbe i prava na osvetu i umjesto njih sagledava počinitelja sa suosjećanjem, dobrohotnošću i ljubavlju. Važno je razlikovati oprost od pomirenja. Oprost vodi pomirenju i predstavlja za njega nužan preduvjet, no unatoč oprost do pomirenja nikad ne mora doći (Milas et al., 2007.: 1152.).¹⁵ U pogledu oprosta mišljenja kazivačica su podijeljena, pri čemu četiri među njima nisu spremne prihvatiti oprost i pomirbu. Zanimljivo je da su ove kazivačice religiozne, ali njihova vjerska načela ne determiniraju stav prema oprost. Razlog tome pronalazimo u izuzetno teškim iskustvima rata i destrukciji života koju je kod ovih kazivačica uzrokovao rat.

Kao reprezent mišljenja ove skupine kazivačica poslužiti će izjava Anđele, čiji je sadašnji život određen teškom obiteljskom tragedijom, samoubojstvom supruga i oboljelih sinova. Tako se Anđela pita: *Kako mogu oprostiti nekome tko nam je oduzeo mir i radost življenja, meni i cijeloj porodici? Godine prolaze, ali se nikada*

¹⁵ Prema istim autorima, istraživanje oprosta i pomirenja u Hrvatskoj nakon Domovinskog rata pokazalo je kako se stavovi grupiraju u tri razmjerno neovisna uvjerenja: vjeru u oprost, skepsu u oprost i podršku uvjetnom oprost. Većina hrvatskih građana sklona je uvjetnom oprost, osam posto njih priklanja se bezuvjetnom oprost, a ostatak se priklanja osveti. Istraživanjem je pokazano da je sklonost oprost u maloj mjeri povezana s vanjskim varijablama (situacijskim, socijalizacijsko-dispozicijskim i sociodemografskim) (2007.: 1152).

ne može nadoknaditi izgubljeno vrijeme koje smo ja i muž trebali provesti skupa u odgajanju naše djece.

Kod Ane, težina ratnih posljedica također je nepremostiva barijera oprost: *Ono što su oni učinili nama i mladi životi koji su ostali po ratištima, ranjeni koji su invalidi za cijeli život, ne dozvoljavaju mi da oprostim. Dva moja rođaka su poginula, a njihovi roditelji do groba žalosni. Ja sam na ratištu ostavila dio svojeg života, a moj sin je izgubio djetinjstvo.*

S druge strane su kazivačice koje prihvaćaju oprost i pomirenje, dok istodobno isključuju zaborav. I ove su kazivačice vjernice, međutim, za razliku od onih koje ne prihvaćaju oprost, one redovito ističu vjeru kao motiv oprosta:

Karla: *Po vjeri, kršćanskoj vjeri, moramo oprostiti, ali ne možeš zaboraviti. S vremenom sjećanja će blijedjeti, ali za to treba vremena.*

Međutim, izuzev religioznosti, ovoj je skupini kazivačica zajednički doživljaj rata s prostorne distance, isključenost iz intenzivnih ratnih događanja, te očuvanost uže socijalne grupe. Stoga, premda vjersko uvjerenje ne treba isključiti kao osnovu stava o oprost, ipak treba imati u vidu kontekst iskustva i posljedica rata, čemu u prilog govori i činjenica da su i kazivačice koje ne prihvaćaju oprost također redom vjernice.

Nadalje, kazivačice koje prihvaćaju oprost, smatraju ga nužnim preduvjetom ostvarenja bolje budućnosti i skladnog života mlađih generacija. Takvoga je stava Mihaela: *Smatram da je oprost nužan da možemo ići dalje jer mržnjom i osvetom se truju mlade generacije. Veličina čovjeka je u snazi i volji da oprost, da se izdigne iz blata i otvori sebi novi put, nove mogućnosti. Ne zaboraviti, sjećanje živi s nama, ali kako postati bolja osoba, u skladu s načelima kršćanske vjere, samo oprostom čistimo vlastitu tamu i strah, oprostom jačamo svoju snagu i vjeru, oprostom postajemo bolji ljudi.*

Petra procjenjuje značaj oprosta u aspektu vrijednosti koje trebaju prihvatiti mladi: *Generacije koje dolaze treba usmjeravati da ne budu agresivne, da ne mrze i da više nikad ne dođe do rata, da se nikad ne bi ponovilo. Moraš imati i oprost i razumijevanje, i sve uložiti, sav trud svog srca, svoje ljubavi, svoje ljudskosti moraš uložiti; taj napor da educiraš nove generacije. Treba im pojasniti da su to jedni određeni ljudi, a ne jedan kompletan narod.*

Treba napomenuti kako postoji i stav uvjetovanog oprosta, kako razmišlja Vanja: *Ako ne oprostiš, neće ti biti oprašteno. Poštujmo svakoga, cijenim svakoga. Ako ćemo se pokloniti žrtvama stradanja, onda je potrebno da se oni poklone našim žrtvama, onda je sve moguće, pa i daljnji mir na ovim prostorima.*

ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazali smo određene aspekte rata kako ga vide i kako su ga proživjele sudionice u istraživanju. Posredstvom njihovih priča ostvarili smo uvid u općepoznatu stranu rata, kao socijalnog događaja tijekom kojega se urušava struktura društva i zajednice, uništavaju se kulturna, materijalna i druga dobra. S druge strane, svjedočanstva žena u ovom istraživanju značajnije su osvijetlila individualna iskustva, kroz koja se ova socijalna katastrofa manifestira u transformaciji ili gubljenju socijalnog okruženja, temeljnih društvenih vrijednosti i normi, promjeni značenja ljudskog života. Govoreći o etnografijama u Domovinskom ratu M. Povrzanović kaže kako je ključno shvatiti da ne postoji jedno *hrvatsko iskustvo rata*, jer su svakodnevna iskustva stanovnika u tolikoj mjeri različita da ih je nemoguće obuhvatiti općenitim pojmovima (1995.: 92). Slijedom toga su i priče naših kazivačica; one se događaju u zajedničkom okviru povijesnih, društvenih i političkih okolnosti, ali svaka među njima nosi obilježje jedinstvenosti i osobnosti. Ono što ih povezuje je uloga žene, njena snaga i naponi za preživljavanjem i opstankom. U ovom završnom dijelu rada, u okviru postavljenih ciljeva, sagledat ćemo postignute rezultate.

Pokazalo se kako kod kazivačica postoji zajedničko sagledavanje rata, duboko utemeljeno na emocijama, pa se može kazati kako percepciju rata oblikuje psihološko načelo. Negativne emocije proizlaze iz sveopće ratne destrukcije, kako socijalne tako i individualne. Ovakvu percepciju nadopunjuje povijesno i političko promišljanje rata kao uvjetovanog ranijim iskustvima u zajedničkoj državi, te njegovo sagledavanje u kategorijama sadašnjosti, uglavnom negativnim procesima tranzicije.

U iskustvima kazivačica rat se pojavljuje kao destruktivni i dezintegrativni događaj koji negativno djeluje na pojedinca, njegove interakcije i socijalni okoliš, lomeći temelje njegove stabilnosti i sigurnosti i uzrokujući doživotne, neizbrisive posljedice. Kazivačice doživljavaju rat na različite načine, od sudionika u oružanim sukobima do kategorija civilnog stanovništva, a za većinu njih rat znači odvajanje, brigu za egzistenciju, održanje obitelji, gubitak bližnjih. Temeljem tvrdnji kazivačica daju se konstruirati određena značenja rata, za koja je znakovito da se produžavaju i u vrijeme mira.

Na prvom mjestu rat uvjetuje dramatične promjene u obiteljskom životu, tako što fizički razdvaja članove obitelji, te provocira teška psihička stanja zbog odvojenosti, neizvjesnosti ili gubitka. Djelovanje rata na obitelj nastavlja se i nakon njegova završetka, utoliko duže i intenzivnije što su članovi bili jače izloženi ratnim događanjima i stradanjima. U konačnici, kod nekih obitelji rat uzrokuje potpunu dezintegraciju ove grupe. Rat postavlja izniman teret na žene koje se trude održati obitelj i uspostaviti njeno normalno funkcioniranje. U svom drugom značenju rat se pojavljuje kao mehanizam izolacije i isključivanja. Ovo se značenje vezuje uz kazivačicu pripadnicu nacionalne manjine, koja je tijekom rata izolirana od sredine iz koje potječe, a isključena iz sredine u kojoj živi. Posljedice takvog položaja su gubitak socijalnih veza, te osjećaj nepripadanja. U prethodnim značenjima rat djeluje dezintegrativno, no, sasvim suprotno, integrativno značenje rata, može se konstatirati iz iskustava kazivačica za koje je rat bio motiv na udruživanje, solidarnost i aktivizam na pomoći.

Žene koje su svjedočile ovakvom značenju rata doživjele su ga s određene prostorne distance, a ponekad se njihove aktivnosti nastavljaju i u mirnodopsko vrijeme.

Život žena u ratu pokazuje prostornu i vremensku univerzalnost. Rat prinuđuje žene na uloge na koje nisu prethodno naviknule, kao i na nužnost razvijanja novih vještina (Lindsey, 2000.: 579). Kazivačice u ovom istraživanju, bilo da su u domu, inozemstvu ili na bojištu, pokušavaju ublažiti ratne strahote i vratiti ravnotežu u svoje i tuđe živote pokazujući pri tom suosjećajnost, ljubav, čovječnost, ali i snagu i odlučnost. U ratu kao zajedničkom događaju, ali u različitim životnim okolnostima i situacijama, one su suočene s isključivanjem, nasiljem, siromaštvom, nepravdom, neizvjesnošću i stradanjima, dok im nakon završetka rata često ostaje breme uloga preuzetih u ratu. Uspostava normalnosti u mirnodopsko vrijeme umnogome ovisi od napora žena, njihov se život sporo vraća u redovitost, a kod nekih i nikada. Stoga je sasvim neopravdano klasificirati žene u ratu u kategoriju „žene i djeca“ ili kao „ranjivi“, jer one nisu tako ranjive, te imaju potrebe, iskustva i uloge u ratu koje se razlikuju od dječjih (Lindsey, 2000.: 561).

Sjećanja žena na život u ratu otkrivaju tople ljudske priče, a neviđene strahote rata uokviruju emocijama i humanošću. Opisujući svoj život u ratu kazivačice su opširno pričale i opisivale svoja iskustva, pokazujući koliko ih je ranio raspad obitelji, nestanak ili smrt bližnjih i prijatelja, život u strahu, nečovječni činovi i prizori. Njihove priče ukazuju na spektar uloga, aktivnosti i djelovanja žena u ratu. One se boje za svoje bližnje, ublažavaju ratne događaje, pokazuju otpor strahotama rata, žele da prežive i održe svoju socijalnu sredinu. U sveukupnom socijalnom i individualnom kaosu rata svojim aktivnostima kazivačice pokušavaju povratiti ravnotežu i rekonstruirati svoje, ali i tuđe živote. Život žena u ratu, kako je ovdje opisan od strane kazivačica, općenito je njihov odgovor na teške i destruktivne ratne situacije u kojima se one pojavljuju kao integrativni, mobilizirajući, solidarizirajući akteri, bilo da taj život žive u vlastitoj kući, u stranoj zemlji ili na samom ratištu.

Iskazi sudionica u istraživanju ukazali su na nekoliko uloga žena u ratu. Na prvom mjestu se pokazalo kako žene u ratu preuzimaju ulogu "glave" obitelji, što se ponekad nastavlja i nakon rata. Zatim, one su prognanice, prinuđene napustiti svoje domove, izložene su i svjedoče nasilju. U ratnim okolnostima žene se udružuju, postaju aktivne na prikupljanju pomoći i u inicijativama za mir. Konačno, žene na ratištu kao zdravstvene djelatnice, izložene su direktnim utjecajima ratnih sukoba i njihovih posljedica, ali iz te pozicije postaju i svjedocima "pozadinskog" života fronte.

Tvrđnje kazivačica o oprostima i pomirenju polučile su zanimljive rezultate. One koje nisu spremne oprostiti u ratu su izgubile bližnje, a ratni su se događaji težinom svojih posljedica nastavili u mirnodopskom razdoblju. Neprihvatanje oprosta povezali smo s intenzitetom ratnog iskustva i posljedica, koje predstavljaju nepremostivu barijeru oprostima, što nadilazi i vjerska uvjerenja. Budući da je opraštanje, odnosno pružanje oprosta vrlo važan čin, i to ne, kako se može činiti, za osobu koja čini nažao, već poglavito za žrtvu (Milas et al., 2007.: 1152), treba kazati kako postignuti rezultati ukazuju na problem na pojedinačnoj, ali moguće i na široj razini. Neprihvatanje oprosta i time uvjetovanog pomirenja, treba razmatrati u

kontekstu održanja stabilnog mira i napretka, što bi svakako zahtijevalo pozornost i djelovanje šire društvene zajednice i aktera. Prema A. Audergon i L. Arye proces pomirbe i obnove zajednice je vrlo zahtjevan, te podrazumijeva otvorenu raspravu o prošlim događajima na individualnoj i razini zajednice i to bez potpirivanja daljnjeg nasilja. Nadalje, pomirba zahtijeva političku i humanitarnu intervenciju na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, u pogledu kriminalne odgovornosti, izgradnje civilnog društva, potpore ljudskim pravima, i pomoći raseljenima. Ti će napori biti održiviji ukoliko se poslijeratni problemi procesuiraju dubinski, na razini zajednice (2005.: 116).

LITERATURA

- Ajduković, Marina (1995.) „Djeca u ratu u Hrvatskoj“ *Revija za socijalnu politiku* 2(4): 295:304.
- Audergon, Arlene - Lane Arye (2005.) „Transforming conflict into community: post-war reconciliation in Croatia“ *Psychotherapy and Politics International* 3(2): 112-121.
- Bauman, Zygmunt (2002.) „Reconnaissance Wars of the Planetary Frontierland“ *Theory, Culture & Society* 19(4): 81-90.
- Biernacki, Patrick – Dan Waldorf (1981.) „Snowball sampling: problem and techniques of chain referral sampling“ *Sociological Methods & Research* 10(2) : 141-163.
- Denzin, Norman K. - Yvonna S. Lincoln (2005.) „The Discipline and Practice of Qualitative Research“. U: Denzin, Norman K.- Yvonne S. Lincoln (ur.): *Handbook of Qualitative Research, Third Edition*. London: Sage Publications. Str. 1-21.
- Dukić, Snježana (2002.) „Na bojištu je poginulo 766 žena“. *Slobodna Dalmacija*. Dostupno na: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20020128/novosti1.htm>; pristupljeno 03. 11. 2011.
- Fanuko, Nenad (1998.) Predgovor: Zapovjedništvo operativne grupe Zagreb i počeci Hrvatske sociologije vojske i rata. U: Žunec, Ozren (ur.): *Rat i društvo. Ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo - Naklada Jesenski i Turk.
- Fielding, Nigel (1993.) “Qualitative Interviewing“. U: Gilbert, Nigel (ur.): *Researching Social Life*. London: Sage. Str. 136-153.
- Frančišković, T. – A. Stevanović – I. Jelušić – B. Roganović – M. Klarić – J. Grković (2007.) „Secondary Traumatization of Wives of War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder“. *Croatian Medical Journal* 48: 177-84.
- Goldstein, Joshua S. (2003.) *War and gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Heaton, Janet (2003.) „Sampling, snowball: accessing hidden and hard-to-reach populations“. U: Miller, Robert L. – John D. Brewer (ur.): *The A-Z of Social Research: a dictionary of key social science research concepts*. London: Sage. Str. 275-284.
- Herrmann, Irene – Daniel Palmieri (2010.) „Between Amazons and Sabines: a historical approach to women and war“ *International Review of the Red Cross* 92(877): 19-30.
- Jeđud, Ivana – Tihana Novak (2006.) Provođenje slobodnog vremena djece i mladih s poremećajima u ponašanju – kvalitativna metoda. *Revija za sociologiju* 37(1-2): 77-90.
- Kiser, Edgar (2000.) „War“. U: Borgatta, Edgar F.- Montgomery Rhonda, V.J. (eds.): *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference. Str. 3241-3215.
- Korac, Maja (2004.) „War, Flight, and Exile: Gendered Violence among Refugee Women from Post-Yugoslav States“. U: Giles, Wenona M.- Jennifer Hyndman (ur.): *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley: University of California Press. Str. 249-272.
- Kulenović, Tarik (1992.) „Resocijalizacija ratnih veterana: Pokušaj definiranja problema“. U: Čaldarović, Ognjen – Milan Mesić – Aleksandar Štulhofer (ur.): *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Lindsey, Charlotte (2000.) „Women and War“ *International Review of the Red Cross* 82(839): 561-580.
- Leonard, Madeleine (2003.) „Interviews“. U: Miller, Robert L. – John D. Brewer (ur.): *The A-Z of Social Research: a dictionary of key social science research concepts*. London: Sage. Str. 166-171.
- Marijan, Davor (2008.) „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“ *Časopis za suvremenu povijest* 40(1): 47-64.
- Milas, Goran - Ivan Rimac – Nenad Karajić (2007.) „Spremnost na oprost i pomirenje nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj“ *Društvena istraživanja* 16(6): 1151-1173.
- Milojevic, Ivana (2003.) „Gender and the 1999 War in and Around Kosovo“ *Social Alternatives* 22(2): 28-36.
- Niarchos, Catherine. N. (1995.) „Women, War and Rape: Challenges Facing the International Tribunal for the Former Yugoslavia“ *Human Rights Quarterly* 17: 649-690.
- Orb, Angelica - Laurel Eisenhauer - Dianne Wynaden (2001.) „Profession and Society: Ethics in Qualitative Research“ *Journal of Nursing Scholarship* 33(1): 93-96.
- Povrzanovic, Maja (1993.) „Ethnography of a War: Croatia 1991-92“ *The Anthropology of East Europe Review* 11(1-2): 138-148.
- Povrzanović, Maja (1995.) „Crossing the Borders: Croatian War Ethnographies“ *Narodna umjetnost* 32(1): 91-105.
- Ringdal, Gerd Inger - Kristen Ringdal – Albert Simkus (2008.) „War Experiences and War-related Distress in Bosnia and Herzegovina Eight Years after War“ *Croatian Medical Journal* 49(1): 75-86.

- Shaw, Martin (1988.) *Dialectics of War: An Essay in the Social Theory of Total War and Peace*. London: Pluto Press.
- Sheldon, Sayre P. (1999.) „Preface“. U: Sheldon, Sayre P. (ur.): *Her War Story: Twentieth-Century Women Write About War*. Southern Illinois University Press.
- Stanić, Sanja – Anja Kutleša (2008.) „Rat i okoliš“ *Polemos* 11(21): 11-31.
- Štulhofer, Aleksandar – Davorka Matić (1992.) „Sociologija etničkih odnosa: skica jednog promašaja“. U: Čaldarović, Ognjen – Milan Mesić – Aleksandar Štulhofer (ur.): *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Vušković, Lina – Zorica Trifunović (2007.) *Ženska strana rata*. Beograd: Žene u crnom.
- Živić, Dražen (2005.) „Demografija Hrvatske - aktualni demografski procesi“ *Diacovensia* 15(1): 119-140.
- Žunec, Ozren (1998.) *Rat i društvo. Ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Yuval-Davis, Nira (2004.) *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.

CROATIAN WAR OF INDEPENDENCE - WOMEN'S WAR EXPERIENCES

Sanja Stanić, Katarina Mravak

Summary

As direct or indirect participants, women have felt the full burden of the Croatian War of Independence. In the minority as soldiers, women experienced war as wives, mothers, refugees, prisoners, support, or engaged in providing relief. The role of women in the war is often marginalized and reduced to the passive category of civilians. Using semi-structured interview, within qualitative methodological approach, the main aim of this paper is to discover and understand experiences, perceptions and roles of women in the war. The research was conducted in 2011, in Split-Dalmatia County. The sample was selected according to the research objectives, using chain referral sampling. Used method yielded eight informants. The data were analyzed descriptively. Results show that the perception of war is primarily shaped by the psychological principle and then by the historical and political factors. Negative emotions arise from a comprehensive destruction of war. Women experienced war as a destructive and disintegrating, having severe consequences on the individual and social environment. In this meaning war causes dramatic changes in family life as well as it appears as a mechanism of isolation and exclusion. In addition, war has integrative meaning as a motive for the solidarity and cooperation in providing assistance. Women at war have a wide range of roles and activities. In the individual and social chaos of war, they try to return balance as well as to reconstruct their and lives of others. The burden of personal war experience appears as an important determinant of reconciliation. Lived experiences of war, with the burden of their consequences, continue even in the peacetime and after more than a decade and half they are so intensive that overcome religious beliefs.

Keywords: Croatian War of Independence, women, perception of the war, meaning of the war, life in the war, forgiveness and reconciliation